

Interreg
Poľsko-Slovensko
Evropský fond regionálneho rozvoja

Starosádecka
Fundácia
Kultury

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

Vzduchozvučné nástroje (aerofóny)

Aerofón znamená slovensky „vzduchom urobený zvuk“ alebo „vzduchoznenie“. Pod názvom aerofóny teda rozumieme hudobné nástroje, ktorých zvuk vzniká vďaka vzduchu.

Predstavujú najväčšiu a najreprezentatívnejšiu časť nášho - Karpatského ľudového hudobného inštrumentára. Podľa zdroja zvuku, ktorým je kmitajúci vzduch, možno aerofóny rozdeliť do týchto skupín:

1. **hranové** – vzduch je rozrážaný o ostrú hranu, čím vzniká zvuk. Tón sa potom vyvinie rozkmitaním a chvením vzduchového stĺpca v tzv. rezonančnom priestore (trubica alebo dutina). Hranové aerofóny sa zvyknú označovať aj ako **píšťaly**.
2. **jazyčkové** – zdrojom zvuku je jazyček (lamela, plátok, tenká a pevná dobre ohybná plôška). Ten vybudí zvuk, aby mohol ďalej vibrovať a rezonovať vzduchový stĺpec a vzniknúť tón. Do tejto skupiny patria gajdy, gajdice, či klarinety.
3. **nátrubkové** - zdrojom zvuku sú zovreté a vibrujúce pery hráča, ktoré sa pevne opierajú o lievikovitý nátrubok vsunutý do rezonančnej trubice, umožňujúcej chvenie vzduchového stĺpca a tvorbu tónu tak, ako v predošlých skupinách. Do tejto skupiny patria trúby a rohy.

Okrem spomínaných troch skupín v zduchozvučných hudobných nástrojoch existujú tzv. **voľné aerofóny**. Zvuk u nich vzniká rôznymi spôsobmi uvedenia vzduchu do prudkého pohybu. Zvuk sa šíri len v okolitom prirodzenom prostredí, bez tela nástroja (aké majú vzduchozvučné hudobné nástroje popísané vyššie) nevyvinie sa do tónu a zostáva len zvukom. Preto túto skupinu nezaraďujeme k hudobným nástrojom, ale nazývame ich „zdroje zvuku“. Takýmto zdrojom zvuku je napr. bič.

Pastieri

Podstatná časť píšťal a ostatných vzduchozvučných nástrojov (ale aj iných), je historicky spojená s pastierskou kultúrou a tradíciou v Karpatoch.

O významnom postavení pastierstva a pastierskej kultúry na Slovensku svedčí aj to, že zo slovenských ľudových piesní sa viac ako 30% tematikou viaže na pastierstvo. Navyše, väčšina aerofónov sa viaže na pastiersku tradíciu.

Pastieri kráv, obecní pastieri hovädzieho dobytku, kôz a ošípaných patrili k sociálne najnižšej, najchudobnejšej spoločenskej vrstve, zatiaľ čo pastieri oviec patrili k profesionálnej aj sociálne lepšie postavenej vrstve dedinského obyvateľstva.

Každá z týchto skupín disponovala vlastnými, osobitnými nástrojmi. Najrozsiahlejší inštrumentár mali **ovčiar**. Základnými pracovnými nástrojmi boli často zdroje zvukov a tónov - zvonce, biče, trúby. Tie slúžili na nevyhnutnú a stálu signalizáciu. Zvonce signalizovali pastierom i pastierskym psom, či sú ovečky tam, kde majú byť. Ak by sa ovečka vzdialila od stáda, ľahko ju bolo nájsť pomocou zvuku zvonca. Bič ako zdroj zvuku slúžil na zbystrenie pozornosti zvierat či ľudí, ovečky upozorňoval na to že sa treba pohnúť, pastierov vzájomne na to, že sa niečo deje. No a pomocou trúb sa dorozumievali dohodnutými, známymi a zaužívanými signálmi ľudia na väčšie vzdialenosti. Dojenie, vyhánanie i zháňanie stáda si pastieri vzájomne oznamovali zvukovými a tónovými signálmi. Ba čo viac, dokázali si oznamovať a tak sa vzájomne upozorňovať na nebezpečenstvo (zlodeji, medvede, vlci).

Aj u ostatných pastierov (kráv a ošípaných) boli nevyhnutnou výbavou zdroje zvukov a tónov. Pomocou rohov či malých píšťaliek oznamovali ráno zháňanie zvierat do stáda, večer príchod so stádom do dediny a podobne. Kratšia trúba – tzv. hlásnický roh bol v rukách obecného hlásnika či vartáša nevyhnutným signálnym nástrojom, ktorým oznamoval dôležité správy – požiar, nebezpečenstvo, čas polnoci atď.

Ostatné vzduchozvučné hudobné nástroje slúžili na muzicírovanie spojené so životom na pasienkoch, v prírode, ďaleko od ostatných ľudí a ruchu života. No neslúžili pastierom len na krátenie si voľných chvíľ pri pasení stád. Ich samotným zvukom sa stádo uspokojovalo, akoby zvieratká vedeli, že keď ich pastier vyhráva na nástroji, je všetko v poriadku. Popri tom zvuk píšťal orientoval zatúlané zvieratá či pastierske psy, kde sa pastier nachádza. Každý poriadny pastier zo sebou nosil píšťalu. Či už bezdierkovú koncovku, flautičku, 3 – 7 dierkovú píšťalu, dvojačku, gajdicu či píšťalu palicu, o ktorú sa dalo oprieť i na nej zanôtiť.

Fujaru či gajdy nechávali zväčša na salaši. Na týchto nástrojoch hrávali pastieri a bača pri podvečernom oddychu či zábave. Jednalo sa totiž o vzácnejšie nástroje ktoré sa nosením či dažďom mohli poškodiť, ale aj pre ich nie veľmi praktické tvary a rozmery bolo výhodnejšie mať ich odložené v kolibe.

Zvuk dlhých trúb sa niesol z horských lúk na 5-10 kilometrov do dedín a dolín. Oznamovali ním kalamity, straty väčšieho množstva oviec, napadnutie salaša vlkami. Na každý druh správ boli určené osobitné signály, ktoré slúžili na komunikáciu salaša s dedinou.

Interreg
Poľsko-Slovensko
Evropský fond regionálneho rozvoja

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

Zhotovovanie píšťal

Osobitú úlohu pri výrobe píšťal hrali pastieri. Nevšednú zručnosť pri zostrojovaní hudobných nástrojov zabezpečovalo to, že mali dobré skúsenosti s prípravou, opracovaním a konzerváciou dreva, kože, kôry a iných prírodných materiálov. Zručnosť získavali pri výrobe pastierskeho riadu a množstva vecí dennej potreby. Pastieri boli schopní vyrobiť takmer všetko, čo vyžadoval život a práca na salaši - rôzne nádoby na prenášanie mlieka a žinčice a uskladnenie bryndze (putne, gelety, lagvice, barelky a pod.), varechy na miešanie a naberanie žinčice, lyžice, misky a pod. Hráči si nástroje vyrábali sami pre seba.

Všetky druhy základných prírodných materiálov, ktoré sa bezprostredne využívajú pri nástrojovej výrobe, sú sezónne podmienené a súvisia s vegetačnými obdobiami.

Hudobné nástroje pastierov sa vyrábajú sa z rôznych druhov drevín. Od mäkkých a ľahkých, po ťažké a tvrdé dreveniny. Trubice nástrojov sú zväčša z tvrdého dreva, z iných drevín sú zvukotvorné časti (jazýčky, piskorky).

Pre prevažnú časť nástrojov získavajú drevo v jeho mimovegetačnom období, v neskorú jeseň alebo cez zimu, keď sa v dreve nachádza najmenej miazgy, má väčšiu stabilitu a sušenie prebieha rýchlejšie.

Pri získavaní dreva sa dbá aj na miesto jeho rastu. Vo vyšších polohách drevo rastie pomalšie, je odolnejšie, pevnejšie a má hustejšiu štruktúru. Výrobcovia považujú drevo zo severnejších strán, ktoré nie je vystavené slnečnému žiareniu a nemá príliš veľa vlhky, za najkvalitnejšie.

Proces sušenia nechcú výrobcovia urýchľovať. Pri pomalšom procese nedochádza k prudkému úbytku vlhkosti z dreva, jeho štruktúra zostáva relatívne málo zmenená, uchováva si svoje dobré mechanické a akustické vlastnosti, letokruhy sa nestiahnu, nescvrknú sa, drevo nepraská. Od dobrých vlastností dreva závisí kvalita budúceho hudobného nástroja.

Tesná spätosť pastierskeho remesla s prírodou vo voľnej prírode, s prírodným prostredím, jeho dôverná znalosť a schopnosť využiť všetky produkty v čo najefektívnejšej miere našli odraz vo výrobných nástrojárskych praktikách.

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

Plechový zvonec; Liaty zvonec

Zvonce sa na Slovensku stali neodmysliteľnou súčasťou pastierskeho života. Základom konštrukcie zvonca je telo, resp. plášť zvonca a tzv. srdce zvonca. Ide o kyvadielko zavesené na ušku vnútri zvonca a zakončené závažím rozličného tvaru, ktoré udiera do vnútornej spodnej steny plášťa. Rozdiel medzi zvoncami spočíva v odlišnom spôsobe výroby a použitom materiáli. Môže ním byť rovný plech, ktorý postupným opracovávaním a modelovaním dostáva tvar budúceho zvonca. Omnoho náročnejšia je výroba liatych zvoncov, ktoré sa zhotovujú v kovárskej vyhni zo zliatiny medi a mosadze (v minulosti aj striebra) tak, že sa v peci najprv vypáli dutá hlinená forma, do ktorej sa vlieva rozžeravená kovová zmes. Po ochladení a stuhnutí kovu sa hlinená forma rozbije, aby obnažila plášť nového zvonca. Na Slovensku sa výrobou zvoncov príležitostne zaoberali samotní pastieri, ale najčastejšie to boli kováči. Od 17. storočia spela výroba zvoncov k prvým manufaktúram produkujúcim väčšie množstvá zvoncov. Najznámejším centrom výroby zvoncov sa stala Jelšava v Gemeri, kde sa v 19. storočí vyrábali zvonce rozličných tvarov a rôznych veľkostí a vyvážali so do mnohých európskych krajín. Ich výrobou sa živilo takmer 40 rodín s produkciou 50 000 zvoncov ročne. V pastierskych oblastiach sa rozličné veľkosti a typy používali podľa toho, či išlo o zvonce pre ovce, kravy, voly, alebo prasce. Výsledný zvuk zvoncov nie je vecou náhody, ale možno ho dotvárať, ladiť a modifikovať, aby znel v celom jeho lesku a plnosti. Výsledný súzvuk zvoncov bol dôležitý pre pastierov, ktorí podľa toho vedeli rozoznať, či majú pasúce sa stádo pohromade a či mu nehrozí nebezpečenstvo, ale bol dôležitý aj pre zvieratá, ktorým pomáhal orientovať, varovať i upokojovať ich. Veľa poznatkov spojených s pastierskym remeslom vrátane tých o zvoncoch sa odovzdávalo z pokolenia na pokolenia, na niektoré sa zabudlo, ale v regiónoch stredného a severného Slovenska sa udržiavajú dodnes.

Nedá sa povedať, že by boli zvonce na salašoch hudobnými nástrojmi, tobôž že sa na nich aktívne muzicírovalo. Nedá sa však ani vylúčiť, že sa našli šikovní ľudia, ktorí piesne, obrady či hudbu zvoncom či prifarbovali zvukmi zvoncov.

Drumbl'a

Kovový rámček, v ktorom je ocel'ová, dvojnásobne ohnutá lamelka. Ako rezonátor sa využívajú ústa.

Základom nástroja je ocel'ový rám charakteristického (zväčša hruškovitým) tvaru, ktorý sa zužuje a tvorí tak dve rovnobežné ramená. Medzi nimi prechádza ocel'ový jazýček, upevnený v strede hruškovitého oblúka. Nástroj sa prikladá k zubom a perám hráča, pričom širšia časť sa drží v jednej ruke a ocel'ové ramená drumble sa pritisnú k poloopeným ústam na zuby, medzi pery. Prstom druhej ruky sa rozkmitá jazýček.

Na výslednom charakteristickom zvuku sa spolupodieľa spôsob kmitania jazýčka drumble, ústna dutina hráča, postavenie jazyka a pier a spôsob, akým hráč pracuje so svojim dychom.

Zhotovenie drumble vyžaduje znalosť práce s kovom, preto ho v minulosti najčastejšie vyrábali dedinskí kováči, často rómami kováčskimi majstri. Podľa niektorých názorov boli práve Rómovia tými, ktorí do Karpát drumbl'u ako takú doniesli z Ázie. Je však pravdepodobnejšie, že tu drumbl'a bola už pred ich príchodom, v 12. storočí, ba dokonca ešte oveľa skôr.

Hrávali na nej nielen pastieri či mládenci, ale zdá sa, že v Karpatoch predovšetkým ženy. Početné zmienky o nej prinášajú literárne pramene z 19. storočia, ale nástroj sa teší obľube dodnes.

Interreg
Poľsko-Slovensko
Evropský fond regionálneho rozvoja

Starosádecká
Fundácia
Kultúry

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

Trojdiierka jednoručka

Rovný štrbinový hranový trojdiierkový vzduchozvučný nástroj otvoreného konca. Má trubicu s tromi bočnými otvormi. Drevená trojdiierková píšťalka s otvoreným koncom. Drží a hrá sa na nej len jednou rukou. O trojdiierkovej jednoručke (niekde nazývanej fičúrska píšťalka alebo fičúrka) je možné povedať, že je zmenšeninou fujary. Tým že je omnoho menšia nepotrebuje prídavný vzduchový stĺpec ako fujara, spôsob hry s fujarou je plne identický. Z názvu je možné dedukovať, že to bola praktickejšia modifikácia fujary, keďže bola pre svoj malý rozmer (oproti fujare) dobre prenosná. Rozšírená bola po celom Karpatskom oblúku, dodnes ju okrem Slovenska nájdeme v Poľskom Podhalí, u Rumunských i Ukrajinských Huculov, dokonca i u pastierov v Maďarskej puste.

Fujara

Pre svoje rozmery ako aj svojský a originálny zvuk, je nazývaná kráľovnou medzi slovenskými pastierskymi aerofónmi. Je našou najdlhšou píšťalkou. Korene jej vzniku pravdepodobne spočívajú v rodine rôzne dlhých renesančných európskych trojdiierkových píšťal, ale aj ľudových píšťal Karpatského regiónu (napr. piscalka salaszniokowa z Poľskej Istebnej) zlnšpirovaná európskym inštrumentárom však prešla fujara podľa všetkého samostatným vývinom, a to i napriek väzbám a súvislostiam so širšou stredoeurópskou, resp. karpatskou pastierskou hudobnonástrojovou praxou.

Hoci dnešný tvar dostala pravdepodobne v 17. storočí, prvé literárne zmienky o nej pochádzajú z 18. storočia a prvé ikonografické vyobrazenia z polovice 19. storočia.

K najpozoruhodnejším atribútom fujary patrí jej dĺžka, ktorá pri dnešných fujarách dosahuje približne 180 cm, je to približne dvojnásobok dĺžky fujár zachovaných z konca 19. storočia. Prídavná trubica vedúca vzduch k píšťale fujary je dômyselným konštrukčným riešením, ktoré súvisí s dĺžkou nástroja. Len vďaka nemu je možné vháňať do píšťaly vzduch a zároveň ovládať tri hmatové otvory. Bez prídavného vzduchovodu by totižto hráč na dierky nedočiahol.

Fujara – podobne ako ďalšie píšťaly – sa vyrába tradične z čiernej bazy, menej z javora a iných drevín. Spolu s vývojom nástroja sa menilo aj jeho zdobenie. Od nezdobených nástrojov, cez jednoduché zdobenie vrezmi nožom, začierňovanie ohňom či dymom, cez geometrickú, figurálnu či kvetinovú ornamentiku, ktorá sa teší obľube v súčasnosti. Tá je tvorená tzv. „vypalovaním“ alebo „šalvajstrovaním“, kedy sa predkreslené motívy dookola vyrežú dvojitým vrezom ostrého noža a vyleptávajú sa kyselinou.

Pri hre na fujare sa využíva princíp prefukovania do alikvotných tónov kombinovaný s využitím troch hmatových otvorov. Základom fujarového repertoáru sú pomalé pastierske a zbojnícke melódie rapsodického a parlandového charakteru, pre ktoré je charakteristické striedanie inštrumentálnych častí so spevom. Rýdzo inštrumentálneho pôvodu, t. j. bez väzby ku konkrétnym ľudovým piesňam, sú tzv. rozfuky, charakteristické behy od najvyšších tónov k najnižším, a tzv. mumlanie, teda hra v najnižších polohách fujary. Fujara je zrastená s našou hudobnou tradíciou ako intímny nástroj pastierov, pričom centrom jej výskytu je Podpoľanie a príľahlé regióny, t. j. Horehronie a Gemer. V súčasnosti fujara prežíva veľkú obrodu a jej výrobcov a interpretov možno stretnúť v rozličných kútoch Slovenska vrátane veľkých miest. V

Hlasy predkov

Interreg
Poľsko-Slovensko
Evropský fond regionálneho rozvoja

Starosádecka
Fundácia
Kultúry

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

roku 2005 bola fujara zapísaná ako jedinečný ľudový hudobný nástroj Slovákov do Zoznamu majstrovských diel ústneho a nehmotného dedičstva ľudstva UNESCO.

Dvojhlasné gajdy; Trojhlasné gajdy; Štvorhlasné gajdy

Gajdy sú najzložitejším jazýčkovým vzduchozvučným nástrojom Karpát.

Ich zložitosť spočíva jednak v ich konštrukcii, pre ktorú je charakteristické spájanie tónotvorných zariadení (píšťal) s koženým mechom (vakom), kombinácia viacerých materiálov (drevo, koža, trstina, kov), predovšetkým však v zladení všetkých komponentov gájd do jedného zvukového a tónového celku.

Zvuk gájd vzniká rozkmitaním jazýčkov – piskorov, ktoré sú vsadené v drevených trubicách (píšťalách), na ich koncoch sú rezonátory vyrobené z rohov alebo plechu. Tzv. „píšťaly“ sú buď s dierkami a slúžiacia na hranie melódie (zmenu výšky tónov), alebo sú bez dierok a hrajú teda len jeden tón (tzv. burdón). Od kombinácie píšťal s dierkami a píšťal burdónu rozoznávame viacero typov gájd.

Dvojhlasné gajdy dostali pomenovanie podľa toho, že majú jednu burdónovú píšťalu a jednu jednoduchú melodickú píšťalu. Hraním teda znejú naraz dva tóny – dva hlasy. Historicky sa na Slovensku vyskytovali dvojhlasné gajdy najmä na severnej Orave (Oravská Polhora, Sihelné).

Trojhlasné gajdy sú v celom karpatskom priestore najrozšírenejším typom. Popri burdónovej píšťale majú dvojité melodickú píšťalu. Na Slovensku by sme ich v minulosti našli najmä na Podpoľaní a v Pohronskom Inovci.

Štvorhlasné gajdy sú charakteristické jednou burdónovou a trojitou melodickou píšťalou. Dochovali sa z okolia Nitry.

Rozkmitanie jazýčkov sa nedeje priamym vytváraním tlaku z úst hráča, ale prúdením vzduchu a tlakom, ktorý vytvára na jazýčky mech. Ten je vopred zásobovaný vzduchom z pľúc hráča cez trubicu so spätnou klapkou (aby sa mech dal nafukovať, no pritom z neho vzduch nefučal späť hráčovi do úst). Gajdy sú tak veľmi dômyselným technickým zariadením. Vďaka mechu je možné nielen rovnomerne a nepretržite rozoznievať jazýčky a tým vytvárať tóny, avšak predovšetkým hrať na viacerých „píšťalách“ zároveň. (Hrať na tri alebo dokonca štyri píšťaly zároveň jedným hráčom, pri priamom vytváraní tlaku ústami na ne, by bolo nemožné). Stláčanie nafukovaného mechu pod pažou hráča umožňuje aj dlhé a pohodlné hranie, plynulé dýchanie, ba dokonca aj možnosť spevu popri hraní. Túto možnosť neponúka žiadny iný tradičný aerofón.

Okrem Karpát sa gajdy vyskytovali (a dodnes vyskytujú) v celej európskej hudobnej kultúre. Nájdeme ich však aj mimo Európy, napokon ich domovom je Ázia. Na území dnešného Slovenska ich bezpečne môžeme identifikovať v hudobnom inštrumentári už od 14. storočia. Okrem ľudovej hudby boli veľmi obľúbené aj na šľachtických či dokonca kráľovských dvoroch, tvorili neodmysliteľnú súčasť inštrumentára stredovekých hudobníkov (hudcov, igrícov, trubadúrov, jokolátorov).

V ľudovej hudbe Karpát majú svoje nezastupiteľné miesto dodnes (Poľsko, Ukrajina, Rumunsko). Napriek tomu, že sa na Slovensku v minulosti tešili obrovskej obľube a bez gájd sa nezaobišla žiadna tancovačka, svadba či obrad, pod vplyvom prieniku nových nástrojov (heligónky, harmoniky, dychové a sláčikové hudby), koncom 19. storočia a v 20. storočí takmer úplne vymizli. Vďaka zánikem a ľudovým hudobníkom sa posledných rokoch však znova môžeme tešiť z ich objavovania a znovuoživovania.

Hlasy predkov

Interreg
Poľsko-Slovensko
Evropský fond regionálneho rozvoja

Starosádecka
Fundácia
Kultúry

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

Gajdica; Dvojgajdica

Gajdica je originálnym a veľmi vzácnym hudobným nástrojom pastierskej kultúry. Tak ako bola fujara charakteristickou pre Podpoľanie, tak je gajdica špecifickou a typickou pre oblasť Šarišsko – Spišského pomedzia, Hornej Torysy a Levočských vrchov.

Je jazýčkovým nástrojom, kde podobne ako v prípade gájd zvuk vzniká chvením tenkého jazýčka vyrezaného v tenkej bazovej trubičke, trstine alebo husacom brku. Jazýček (strojček, piskadlo) je vsunutý do drevenej trubice so 7 otvormi, ktorá je zakončená spravidla dobre a tenko opracovaným kravským rohom – „roztrubom“. Bola vyhotovovaná aj v prevedení ako „dvojgajdica“ (dvojačka), kde nástroj tvorili dva jazýčky, dve spojené trubice a na nich nasadené dva rohy. Obidve trubice majú dierky a tak nástroj umožňuje hranie dvojhlasných melódií.

Bola používaná výlučne pastiermi a nebyť toho že istý študent upozornil istého pána profesora na starého pána ktorý doma hrá na taký zvláštny nástroj, s odchodom posledného výrobcu a hráča na gajdicu (A. Mizeráka z Lúčky Potokov pri Sabinove), by odišla aj gajdica ako taká, do úplného zabudnutia. Vďaka snahe ľudových muzikantov, výrobcov a zánietencov sa však podarilo gajdicu zachovať dodnes.

Zaujímavé je, že okrem spomínaných horských častí východného Slovenska sa nástroj nedochoval v inom blízkom priestore. Je spomínaný v ukrajinskej časti Karpát a potom sa podobné nástroje dajú nájsť až v Bielorusku či Litve.

Gajdica je teda nevšedným klenotom archaickej hudobnej kultúry Karpát.

Koncovka

Koncovkou nazývame píšťalu (hranový aerofón), ktorého zvláštnosťou je absencia tónových (hmatových) otvorov, ktoré sú na iných píšťalách potrebné pre hranie melódie a teda menenie výšky tónu nástroja.

Je to **bezdievková píšťala**, na ktorej sa hrá pomocou prefukovania do tzv. alikvótnych tónov. Prefukovanie je charakteristické pre značnú väčšinu ľudových píšťal Karpát, avšak hranie výlučne pomocou prefukovania je veľmi náročné. Popri prefukovaní do alikvót (závisí od intenzity/sily fúkania na hranu nástroja) hráč využíva aj odkrývanie a zakrývanie (príp. čiastočné odkrývanie) spodnej časti píšťalovej trubice. To preto, aby dokázal popri prefukovaní využívať dva akustické princípy (princíp píšťaly s otvoreným koncom a píšťaly s uzavretým koncom).

Koncovka je zaužívaným pomenovaním pre bezdievkové píšťaly, avšak ich starším a presnejším pomenovaním (keďže išlo o odlišné nástroje z hľadiska materiálov, konštrukcie, fúkania na hranu atď.) boli: Lupštik, Prežernica, priečna koncovka, koncovka palica, d'ahýlová píšťala, Kosáčik, Piskor, Vrbová koncovka, goralská píšťala, krátka koncovka, štiepaná koncovka, skladacia koncovka, Podolka, rífová píšťala, koncovka s krížovým fúkačím otvorom, trubičková koncovka a iné.

Šesťdierková pastierska píšťala

Interreg
Poľsko-Slovensko
Evropský fond regionálneho rozvoja

Starosádecká
Fundácia
Kultúry

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

Je to ľudový hudobný nástroj s najväčším tónovým rozsahom a interpretačnými možnosťami medzi našimi hranovými aerofónmi. Zrejme aj preto bola najviac používaná v pastierskej kultúre celého Slovenska a hudobnej kultúre Karpát. Konštrukcia šesťdierkovej pastierskej píšťaly a jej akustický princíp umožňuje kombináciu využívania šiestich hmatových otvorov s prefukovaním do alikvótnych tónov. Táto kombinácia umožňuje šesťdierkovej píšťale rozsah 2,5 oktávy. Zaujímavým je aj spôsob hrania zvaný „trojčenie“, kde hráč využíva len tri spodné dierky a prefukovanie. Nástroj sa tak stáva krátkou trojdierkovou píšťalou, či maličkou fujarkou, pričom nástroj disponuje skutočne výnimočným rozsahom.

Nástroj umožňuje až virtuóznou hru, dobrý hudobník dokáže vykúzliti' neobyčajné ozdoby a behy. Repertoár píšťalkárov bol neobyčajne široký, predovšetkým sa však viazal k pastierstvu, zbojníctvu, láske a prírode. Prednes bol charakteristický striedaním hraných pasáží so sólovým spevom. Napriek širokým technickým možnostiam šesťdierkových pastierskych píšťal boli vždy a výlučne nástrojmi pre intímne individuálne hranie a ako ansámblový nástroj (v rámci hudobného zoskupenia) sa začal používať až v druhej polovici 20. storočia.

Fujara trombita; Pastierska trúba; Pastiersky (važecký) roh

Tieto nástroje reprezentujú skupinu nátrubkových aerofónov, často sa stretne s ich spoločným označením ako trúby či rohy. Podobné nástroje nájdeme vo všetkých horstvách sveta a to predovšetkým pre ich signálnu funkciu, ktorú v minulosti plnili. Pomocou týchto nástrojov sa dokázali ľudia dorozumieť na veľké vzdialenosti, naviac v náročných terénoch, kde prechod z jedného miesta doliny na druhé miesto mohol trvať veľmi dlho. Zvuk a tóny nátrubkových nástrojov väčších rozmerov sa okrem toho veľmi dobre šíri a znie v horskom prostredí za podpory prirodzeného akustického prostredia umožňujúceho dobrú rezonanciu a echo.

V Karpatoch sa jedná vyložene o pastierske nástroje, používané na vzájomné dorozumievanie medzi pastiermi, či dorozumievanie sa medzi jednotlivými košiarimi a salašmi. Dodnes sú dochované signály, ktoré boli zaužívané a dobre známe všetkým pastierom tej ktorej oblasti, ako napr. „Už máš nadojené?“ „Pozor vlci“, „medved“, „zlodeji“, „všetko je v poriadku“, „zháňať do košiara“, „zháňať na dojenie“ a mnoho iných. Je neuveriteľné, ako dômyselne a presne dokázali v minulosti komunikovať naši predkovia.

Fujara trombita (trombita, trembita) je najdlhším nátrubkovým nástrojom v Karpatoch. Je charakteristická svojou značnou dĺžkou (často okolo 5m), rovnou líniou a kónickým tvarom. Trombita sa zhotovuje z vhodného kmeňa jedle, smreka, lipy alebo javora. Kmeň sa najprv rozpíli (dávnejšie sa rozštiepil) a to tak, aby vznikli čo najsymetrickejšie dve polovice. Tie sa potom vnútorne vydlabú do kónického tvaru a znovu spoja (lepidlom, glejom, smolou a pod.). Aby polovice dobre priliehali a pevne držali, spevňovali sa zvonku drôtom alebo železnými obročami. Ešte dávnejšie sa polovice ovinuli čerstvou kôrou čerešne alebo brezy. Do úzkeho konca tela nástroja sa vsadil nátrubok vyrobený obyčajne z tvrdého ovocného dreva, neskôr sa zvykol vsádzať do trombity aj továrenský kovový nátrubok získaný od muzikantov z vojenských či iných dychových hudieb, alebo obchodov. Vyrábali sa aj trombity, kde nátrubok bol vyrobený (vyformovaný) priamo v dreve tela trúby.

Pre dobrú zvukovú charakteristiku nástroja je potrebný vhodný materiál, jeho kvalitné opracovanie, dobrá kónickosť trubice, potrebná hrúbka steny trúby a samotný vhodný nátrubok. Hra signálov ako aj rôznych melodických a rytmických figúr si vyžaduje značnú technickú

Interreg
Poľsko-Slovensko
Evropský fond regionálneho rozvoja

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

zručnosť hráča. Nepretržitá tradícia výroby trombít sa zachovala najmä na Zakarpátí, v oblasti ktorá počas 1. Československej republiky tvorila s nami spoločný štát.

Podobnými nástrojmi identickej alebo veľmi blízkej konštrukcie boli aj ostatné pastierske rohy a trúby. Rozdiel spočíval iba v ich dĺžke, použitých materiáloch.

Často sa trúby vyrábali z kôry stiahnutej zo stromu a zvinutej do kónického tvaru. Používala sa ktorákoľvek dobre odňateľná kôra stromu, ktorý mal hlavne v jari dostatok miazgy a málo miest na kôre kmeňa, ktoré sa mohli pri sťahovaní poškodiť. Kôra sa na kmeni narezala tak, aby tvorila súvislý pás po jej oddelení. Následne sa zvinula do kónického tvaru tak, aby dobre tesnila. Trúba sa používala často bez nátrubku, alebo sa nátrubok vyrobil z dreva. Niektoré kratšie a tenšie rohy boli opatrené jazýčkom vyrobeným zo stebľa, brka, drevenej trubičky, trstiny. Tým sa trúba menila z nátrubkového aerofónu na jazýčkový.

Kôra sama o sebe po vyschnutí nedokázala udržať svoj tvar, trúba sa teda znehodnotila. Tomuto prirodzenému javu zoschnutia výrobcovia zamedzovali tým, že trúbu neustále držali namočenú vo vode. Ani to však nezabezpečovalo trvácnosť nástroja. Mokrú kôru hneď po stiahnutí zo stromu navíjali na pripravenú formu z dreva (konár alebo iná forma na spôsob obuvníckeho kopyta), ktorú predtým dobre namazali, aby sa kôra na formu nenalepila. Po vyschnutí kôry ju stiahli z formy a tak si trúba dokázala udržať veľmi dlhú životnosť.

Zaujímavými po stránke vizuálnej a výrobnjej sú rohy a trúby vyrobené z koreňov stromov (napr. tzv. važecký roh). Tým že boli vyrábané z koreňov (jedľa, borovica), majú veľmi zaujímavé krivé a originálne tvary. Takéto nástroje sú dodnes veľmi rozšírené a obľúbené medzi Ukrajinskými Huculmi. Tým že sa na Slovensku výrazne zmenil spôsob života a pastierstva v horských oblastiach, stratili rohy a trúby svoje signálne opodstatnenie a presunuli sa do múzeí. Postupne však opäť nachádzajú svoje miesto v povedomí a to najmä vďaka výrobcom a folklórnym súborom.

Handrárska píšťala

Handrárska píšťala je krátkou píšťalou s tromi dierkami, ktorá sa vyrábala z ovčej alebo bravčovej stehennej kosti. Veľmi často však aj z dreva, predovšetkým bazového alebo iného tvrdého dreva. Pre svoju krátku dĺžku má ostrý prenikavý zvuk. Obdobné nástroje z kosti nájdeme po celom svete už od doby kamennej.

Handrárska píšťala bola skôr signálnym ako hudobným nástrojom, hlavne čo do používania. Vďaka trom hmatovým/tónovým otvorom je možné hrať na nej melódie v rozsahu kvinty. Predsa sa však v minulosti používala na vypískovanie signálu handrárov (i košíkárov či drobných podomových predajcov), čím oznamovali svoj príchod do dediny a púťali pozornosť obyvateľov.

Najlepšie zmapovaná a dochovaná zostala z okolia Kamence pod Vtáčnikom a regiónu hornej Nitry.

Tam totižto tradícia handrárov pretrvávala až do polovice 20. storočia.

Okarina

Okarina je starobylým hudobným nástrojom a nájdeme ho azda vo všetkých hudobných kultúrach sveta. Svoje zastúpenie má aj v Karpatskom inštrumentári, funguje na princípe hranového aerofónu (teda píšťaly), avšak oproti väčšine hranových nástrojov používaných u nás

„Poľsko-slovenské partnerstvo k spoločnému rozvoju“

je to hranový nástroj s uzavretým koncom. Dodnes okarínu poznáme najmä vďaka výrobe hrnčiarov, ktorí ju vyrábajú z hliny popri iných hrnčiarskych produktoch. Tradične sa však vyrábala aj z dreva, kedy sa rozpolil vhodný kus dreva, z vnútra sa vyhlbil otvor na oboch oddelených častiach a tie sa následne znovu spoja a zlepia (glejom). Vytvorí sa hrana a hmatové otvory.

Ďalším typom okaríny je okarína z rohoviny, kedy sa do širšej časti opracovaného rohu vyreže hrana a táto vrchná (širšia) časť rohu utesní kusom dreva tak, aby bolo možné fúkať na hranu. Tento typ okaríny bol mimoriadne obľúbený v stredovekej hudbe (ako gemshorn) a okrem ľudových hudobníkov na ňom hrávali hudci, igríci, trubadúri, jokulátori.

Okaríny sa líšia svojim tvarom, veľkosťou, počtom hmatových otvorov, ladením, materiálmi a používaním, čo svedčí o ich individuálnom využívaní v ľudovej inštrumentálnej hudbe. Nájdeme ich po celých Karpatoch.